

Використання елементів медичної деонтології в художній літературі

Питання медичної деонтології та бібліотерапії актуальні в сучасній медицині, мають практичне застосування в лікувальних установах. Отже, студенти повинні якомога краще володіти знаннями з медичної етики, розуміти особистісний вплив та вплив слова на моральний і фізичний стан пацієнта. У творах М. Амосова, П. Бейліна, М. Булгакова, Ю. Щербака є синтез літератури та медицини, порушуються проблеми відносин медика та хворого, лікаря та суспільства, викладено історичні факти, описано власні спостереження і досвід. Важливо, щоб студенти були ознайомлені з творчою спадщиною видатних медиків, розширили свої знання, вдосконалювали навички, переймали досвід самовідданого служіння своєму обов'язку.

Ключові слова: деонтологія, медична етика, рецепти морального та фізичного здоров'я, бібліотерапія, принципи моралі медичного працівника, культура спілкування лікаря з хворим, гуманізм.

Drabant S. S. Use of Medical Deontology Elements in Fiction.

The questions of medical deontology and bibliotherapy are relevant in modern medicine and have practical application in medical institutions. Consequently, students should have the best knowledge of medical ethics, understand the personal impact and influence of the word on the patient's mental and physical condition. There is a synthesis of literature and medicine in the works of M. Amosov, P. Beilin, M. Bulgakov, Yu. Shcherbak, the problems of the relationship between the physician and patient, physician and society are raised, historical facts are described, their own observations and experience are described. It is important that the students are acquainted with the creative heritage of prominent physicians, expanded their knowledge, improved their skills and took on the experience of selfless service to their duty.

Key words: deontology, medical ethics, recipes of moral and physical health, bibliotherapy, principles of the morals of the medical worker, the culture of communication of the doctor with the patient, humanism.

Постановка проблеми. Питання, що стосуються здоров'я людини, залишаються актуальними завжди. У всі часи медики приймали на себе болі й страждання хворих, пропускали їх через своє серце. Вони багато вчилися, аби своїми потужними знаннями мати можливість краще зарадити пацієнтам, зупинити недуги. Суспільний авторитет медиків важко переоцінити. Вони відповідальні перед Богом за найдорожче – людське життя, за долю нашого народу, за людей, які чекають мудрих порад, співчуття, розуміння. Доброзичливе ставлення до пацієнтів таке ж необхідне, як фахова компетентність медика. Кожен медик незалежно від спеціалізації – психотерапевт. Варто пам'ятати вислів відомого лікаря й письменника Павла Бейліна про те, що «лікарня – місце, де вчать добра, взаємодопомоги, вчать цінувати дружбу й життя». Сучасному суспільству потрібні медики, які поєднують у собі міцні професійні знання з моральними принципами професії.

Кожна людина прагне здорового довголіття. Питанням збереження здоров'я переймається й наука. Здоров'я є природним наслідком нашого способу життя: взаємин, дієти, оточення. Здоров'я – це не предмет

власності, це процес. Це те, що ми робимо, результат наших думок і почуттів. Здоров'я має бути найпершою потребою людини, але її задоволення має складний, зумовлений характер і не завжди приводить до потрібного результату. Для того, щоб підтримувати здоров'я, недостатньо уникати факторів ризику (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, нераціональне харчування), треба розвивати тенденції, які працюють на формування здорового способу життя і репрезентують у різних факторах життя людини. Цікаво, що напрямок медичних досліджень усе більше схиляється в бік тієї галузі, що дотепер вважалася сферою діяльності психологів, і зараз уже важко провести чітке розмежування між фізичними й ментальними факторами захворювань.

Лікування хворого – це неодмінно творча праця. Успіхи сучасної медицини досягли принципово нових якостей, які істотно підвищили ефективність і діагностики, і лікування. Однак деонтологічні аспекти не тільки не втратили актуальності, але й набули суттєвої значущості.

Сукупність думок у медика включає етику, естетику, деонтологію і, по суті, є основою

психологічної культури, яка полягає у тому, що здатність зрозуміти має більше значення, ніж знати. Лікування – не тільки застосування отриманих знань, але й обов'язково розвиток цих знань. Отже, медик, який хоче успіху в практиці, повинен мати чисте серце, правдивий характер, повинен збагнути цілющу силу слова. Медицина давно й міцно злилася з вимогами морально-етичного обов'язку – безкорисливо служити людям.

Термін «деонтологія» вперше був запропонований у 30-ті роки XIX століття англійським філософом І. Бенетом, автором книги «Деонтологія, або Наука про мораль» (1834). У «Словнику іншомовних слів» за редакцією О. С. Мельничука подається тлумачення цього терміна. Деонтологія (грец. *deon, deontos* – потрібне, необхідне та *logos* – вчення) – це:

1. Професійна етика медичних працівників, принципи поведінки медичного персоналу, спрямовані на максимальне підвищення корисності лікування.

2. Розділ етики, що вивчає проблеми обов'язку, сферу обов'язкового, всі форми моральних вимог та співвідношення їх.

Інтерес до деонтології залишається актуальним, ця тема невичерпна. Кожна людина розуміє, що до хворого, його родичів, колег треба ставитись уважно, бережно, з душевною теплотою. І, як відмічає Б. Л. Углов (1987), «якщо лікар або медична сестра порушують це суспільне правило, то так діється не тому, що вони не знають цього, а внаслідок того, що у них відсутнє покликання до медичної професії, а також розуміння психології хворого».

Медична деонтологія – наука про обов'язок лікаря, про етичні норми взаємин його з хворим. Вона знаходить відображення і в художній літературі. Відомо багато письменників, які водночас були й медиками. Серед них С. Руданський, А. Чехов, М. Булгаков, М. Амосов, Ю. Щербак, П. Бейлін. Їх долі свідчать про глибокі зв'язки медицини та літератури. Водночас медична тематика звучить і у творах світової літератури, зокрема, в романах А. Камю, Я. Вишневського, Д. Кіз та ін. А. П. Чехов писав: «Професія лікаря – це подвиг. Вона вимагає самопожертви, чистоти душі, чистоти помислів».

Виклад основного матеріалу. Пріоритет серед лікарів у питаннях лікарської етики належить видатному клініцистові С. П. Боткіну, який уперше в практиці російської медицини обґрунтував необхідність створення етичного кодексу лікаря. Проблеми деонтології в медицині вперше висвітлено в роботах відомого хірурга-онколога М. М. Петрова, що розкрив зміст деонтології і показав шляхи її розвитку.

Сучасна медицина розвинена технологічно. Вона взаємодіє з іншими галузями наук, зокрема, з біологією, біохімією, генетикою, фізикою, електронікою і т. п. Вона навчилася лікувати тисячі хвороб, але не може зробити людину цілком здоровою. Багато методів лікування відійшли у минуле, та незмінними лишаються три великі зцілителі – Лікар, Ніж і Слово. Дивовижний лікувальний вплив слова відомий здавна. Ще Нестор у «Літописі руському» (1037 р.) зазначав: «книги є глибина, бо самі в печалі втішаємося». Відголоском цього твердження стала фраза відомого київського бібліотекаря П. Должикова: «Кабінет для читання – аптека для душі». Лікування читанням входить як одна з ланок у систему психотерапії. Ще великий терапевт XIX століття І. Дядьковський у підручнику «Загальна терапія» (1836 р.) назвав читання одним із засобів медицини.

Термін «бібліотерапія» почали використовувати у 20-ті роки XIX століття у США. За визначенням, прийнятим Асоціацією лікарняних бібліотек США, «бібліотерапія – це використання спеціально відібраного для читання матеріалу як терапевтичного засобу в загальній медицині і психіатрії для вирішення особистих проблем за допомогою керованого читання». Бібліотерапія ефективна в багатьох випадках, коли необхідний вплив на особистість хворого. Під час перебігу захворювання дуже важливо впливати не лише на організм, але й на настрої, почуття і характер хворого. Кожен медик, незалежно від фаху, бажає він того чи ні, займається психотерапією. Слово в устах умілого фахівця лікує, в устах невмілого – вбиває.

Кожен лікар повинен мати талант психотерапевта і вміти використовувати слово, щоб підвищити життєвий тонус хворого. Бо хто, як не лікар, зміцнить у пацієнта довіру до засобів діагностики і впевненість у швидкому одужанні, яка так необхідна у боротьбі з недугою. Тому в численних наказах, прислів'ях є докази впливу слова на думки, емоції, вчинки, фізичний і моральний стан як здорової, так і хворої людини:

Немає мистецтва кориснішого за медицину.

Лікар – друг і слуга хворим.

Здоров'я хворого – найважливіший закон для лікарів.

Відомі щодо цього й висловлювання видатних людей. Наприклад: «Не можна лікувати тіло, не лікуючи душу» (Сократ); «Слово лікаря може вплинути на хворого сильніше, ніж усі застосовані ним ліки» (Парацельс); «Слово може бути і мечем, і щитом, і бальзамом для ран» (Х. Ходос); «Якщо хворому після розмови з лікарем не стає легше, – то це не лікар» (В. Бехтерев); «Найпершим у контексті значного

арсеналу засобів народної медицини українці ставлять Слово. Слово як засіб і метод лікування, сугестії, слово як значний лікувальний важіль у поєднанні з іншими засобами народної медицини» (Є. Товстуха); «Найперше значення віддаємо слову. Народ осягнув окрему систему навіювання: колискові пісні, замовляння з огляду на ритуали, систему тематичних замовлянь при окремих недугах» (Є. Товстуха); «Слова, як і ліки, володіють прямими токсичними або побічними діями» (П. Бейлін).

М. Амосов сказав: «Не можна допускати в медицину людей без душі». Ще за глибокої давнини, коли про наукове лікування не могло бути й мови, вважалося, що лікар повинен проявляти чуйність і увагу до хворого, вміти захистити його від шкідливих впливів та хвилювань. Так, індійські лікувальні закони забороняли медикам говорити про можливість несприятливого кінця хвороби і вимагали від лікаря «відмови від усяких проявів гніву, ненависті, хитрості та жадібності». Треба пам'ятати, що хворобливий стан пацієнта супроводжується пригніченим настроєм духу. Тому для успіху лікування медик повинен підбадьорити та підтримати хворого. Важливу роль відіграє емоційний стан лікаря. Медик повинен володіти елементарною психологічною грамотністю, ввічливістю, що зобов'язує фахівця говорити з пацієнтом зрозумілою йому мовою, роблячи акцент на оптимістичній ноті. Необдуманий коментар медика може мати неабиякі наслідки.

Культура спілкування лікаря з хворим – це мистецтво і водночас наука, яка включає в себе знання психології, психіатрії, психотерапії, що сприяють формуванню світогляду фахівця, його практичних навичок. Медиків інколи порівнюють із дороговказом; важливо, щоб вони й самі йшли тією дорогою, яку показують іншим. Тому особистий приклад медика у пропагуванні фізичного й морального здоров'я є знаковим. Пам'ятаймо: одужання хворого – це лише напівперемога, цілковита перемога – запобігання хворобі.

Цікавою і корисною є книжка Генрі Марша «Історії про життя, смерть і нейрохірургію», що стала медичним бестселером в англomовному світі. Автор розповідає низку захопливих історій, у яких головне – це етика стосунків між лікарем і пацієнтом, тонка межа між гіркою правдою і крихкою надією. Лікар, на думку Генрі Марша, – це той, хто не відходить від ліжка хворого, це той, для кого лікарня – це рідний дім, операційна – храм, а хірургія – божество. В цій книзі – спогади і життєва правда, мудрість і поради. Чимала частина книги присвячена Україні, яку автор відкрив для себе і для свого оточення в Лондоні.

Генрі Томас Марш – знаменитий британський нейрохірург, який встиг до 65 років провести тисячі операцій на головному мозку, а вийшовши на пенсію – написати книгу, яка стала світовим бестселером і була перекладена сімнадцятьма мовами. Відразу після публікації купити книгу Генрі Марша поквапилась така кількість британців, що тираж у 170 тисяч примірників розійшовся за вражаюче короткий період – за пару місяців. А тепер цією роботою зачитуються люди в усьому світі, що по-своєму дивно, адже звичайна цільова аудиторія творчості Генрі Марша – медики. Однак книга перевершила очікування автора і виявилася цікава широкому колу читачів. Автор розмірковує над тим, що означає бути відповідальним за життя і здоров'я іншої людини, а вражаючі історії з медичної практики просто захоплюють. Він рятував людей, перемагав і помилявся, але завжди служив своєму покликанню, боровся з бюрократією в медицині, розмірковував про життя і надію.

Велика роль у визначенні основних проблем медицини – і як науки, і як моральної діяльності – належить основоположнику наукової медицини Гіппократу. «Божественним є вміння усувати біль», – ці слова Гіппократа актуальні завжди, як і настанова медикам: «Оточи хворого любов'ю і мудрою втіхою, але, головне, залиши його в невіданні, що йому має бути, особливо, що йому загрожує». Свій вклад у розвиток деонтології та етики внесли визначні вчені сучасності Н. П. Сокольський, О. Т. Михайленко, Г. К. Степанівська та ін. Читаючи твори М. Булгакова, М. Амосова, П. Бейліна, мимоволі замислюєшся над дивним творчим поєднанням літератури і медицини.

Найцікавішими, але й водночас найскладнішими завданнями, на мій погляд, є завдання, що стосуються зв'язку мистецтва слова й медицини. Студенти віднаходять «рецепти» морального та фізичного здоров'я у літературних творах або доводять чи спростовують тези, пов'язані з медициною. (На прикладі вивчених творів пояснюють вислів «Природа – ліки для душі й тіла», тезу «Найкращий лікар – праця»). З точки зору медицини цікавими є твори А. Камю «Чума», М. Булгакова «Записки молодого лікаря», І. Франка «Перехресні стежки», новели В. Стефаніка тощо. Досліджуючи зв'язок медицини та літератури, студенти виокремлюють проблематику у творах П. Бейліна, М. Амосова, М. Булгакова, А. Камю. Важливо ознайомити майбутніх фахівців з діяльністю відомих лікарів, навчити переймати їх досвід, засвоїти уроки професійного зростання.

Повість М. Амосова «Думи і серце» є, мабуть, найкращим його твором. Цей твір починається смертю, поразкою. Смерть, на жаль, часто

супроводжує працю медика, особливо хірурга-кардіолога. Співпереживаючи, ми проходимо з героєм Амосова лабіринтами людських страждань. У цьому – подолання труднощів. У повісті немає легковажного оптимізму, пустопорожніх красивих фраз. Усе – правда, але це зміцнює наш дух, нашу віру у велич людини, в невичерпність її творчих сил, що перемагають смерть. Розповідаючи про діяльність М. Амосова, слід акцентувати увагу студентів на деталях твору. Наприклад: «Емоції – страшний ворог серця. Навіть здорового», «Лікар працює стільки, скільки потрібно для хворого», «Лікар повинен брати на себе всю відповідальність, і не має права травмувати психіку хворого». У творі багато роздумів медика про сенс життя, важливість праці, саморозвитку, атмосферу в лікувальній установі.

Повість М. Амосова «Думи і серце» витримала 23 видання в Україні та за кордоном: у Польщі, Англії, Греції, США, Японії, Швеції. Крім повісті «Думи і серце», в якій показано тернистий шлях хірурга в боротьбі за життя людини, М. Амосов написав повість «ППГ – 2266» (1974), в якій розповідається про героїзм і мужність лікарів у роки війни, і науково-фантастичний роман «Записки з майбутнього», в якому автор ставить гострі моральні питання.

Обговорюючи твори М. Амосова, слід акцентувати увагу студентів, ставлячи питання:

– Розкажіть, які думки переслідували лікаря дорогою до клініки. Що найбільше турбувало його?

– Що ви можете сказати про манеру і стиль спілкування хірурга з родичами хворих?

– Про що прохав Сашко Михайла Івановича перед операцією? Зачитати діалог. Який внутрішній зміст цих слів? Який психологічний стан хворого перед операцією?

– Як ви розумієте рядки: «Лікар працює стільки, скільки треба для хворого...»? Як ви уявляєте свою майбутню професію? Чи ви морально готові до суворих, складних випробувань у житті?

– Розкажіть, як поводить себе хірург із колегами? Підтвердіть рядками тексту.

– Простежте, як змінюється емоційний стан хірурга під час операції. Від чого це залежить?

– Розкажіть про стан професора після операції.

– Які етапи можна виділити під час операції?

Використайте у розповіді медичну термінологію.

– Які ускладнення часто бувають після операцій на серці? Чому?

Присвятивши себе медицині, видатний кардіохірург Микола Амосов застерігав від надмірної віри в неї. Він критично ставився до її догм, головна з яких – хворі всі, навіть якщо цього поки що не знають. Амосов вчив,

що здоров'я потрібно добувати самому за допомогою обмежень і навантажень.

Перу Павла Бейліна належить низка наукових праць, опублікованих у медичних виданнях. Водночас лікар, учений, письменник і журналіст П. Бейлін є автором і художньої прози, яка тісно пов'язана з медичною діяльністю, адже письменник щоразу знаходив нові сюжети у своїй професії. Визнання П. Бейліну принесли книги «Чотири операції», збірка «Новели», повість «Людина живе раз». Книжка «За велінням серця», до якої ввійшов нарис про видатного українського хірурга і вченого М. С. Коломійченка, виразно відтворює діяльну творчу атмосферу, розкриває труднощі роботи медиків. Добре відома повість «Найдорожче» (1960), в якій порушується проблема пошуку нових шляхів у питаннях суто фахових, що стосуються теорії і практики медицини. Повість розповідає про самовіддане служіння, про невтомну боротьбу, яку ведуть її герої проти консерватизму, рутини, бездушного чиновницького ставлення до справи. А часом і просто нерозуміння нового, прогресивного в медицині. Письменник окреслює мету – створити «лікарню без болю і страху», пропагує ідею гуманізму в медицині.

Своєрідним продовженням повісті «Найдорожче» є твір «Поговори зі мною, лікарю». Уявлення про зміст книги можуть дати вже назви розділів, у які згруповано окремі нариси: «Медики. Хворі», «Близькі», «Слово», «Довіра», «Оптимісти живуть довго», «За законами краси». Вони свідчать не тільки про поглиблений інтерес до методів лікування, а й про наполегливе утвердження активного та відповідального ставлення до життя.

Ось деякі фрагменти книги: «Добрий настрій лікаря – такий же реальний фактор лікування, як і медикаменти, свіже повітря, сонячне проміння. Взаємини в колективі багато в чому залежать від стилю роботи головного лікаря. Він задає тон»; «Лікар, як ніхто інший, повинен уміти відключитися від усього зайвого, від поганого настрою. Вступаючи в контакт з хворим, забудь про особисті переживання. Будь трохи артистом»; «Допомогти колезі – означає, передусім, допомогти його хворим. У присязі лікаря сказано: „Звертатися, коли цього вимагають інтереси хворого, за порадою до товаришів по професії і самому ніколи не відмовляти в пораді й допомозі”»; «Найстрашніше для людини в хворобі, як і при будь-якому іншому випробуванні, – це почуття самотності. „Посидьте біля мене”, – часто просять хворі. Навіть бездіяльна присутність допомагає»; «Добррозичливе ставлення до хворого – теж лікування. Як повинен поводитися лікар з хворим, сказано ще в індійській та китайській

медицині. То була сфера етики: «З хворим будь привітним, веселим і дотепним». «Існує етика хворого, – пише П. Бейлін. – Вона склалася давно. Відомий терапевт М. Я. Мудров навчав: лікареві необхідно дотримуватися «...непорушного спокою обличчя й духу при небезпеці хворого, охайності одягу, благопристойного вигляду, рухів тіла, поглядів, слів, дій»».

На сторінках творів П. Бейліна є чимало рецептів морального та фізичного здоров'я. Зокрема: «Емоції – це джерело сили для клітин кори мозку. Без емоцій кора позбудеться основного джерела сили». Отож, «хвилюйтеся на здоров'я», – пише автор. «Людина повинна щоденно відчувати труднощі і радощі життя. Ми говоримо про користь позитивних емоцій і про шкідливість негативних». «Кажуть: природа – комора здоров'я, ліки номер один... Так воно і є. Секрет не тільки в тому, щоб бути на природі. Потрібно ще любити її»; «Свіже повітря дає користь, коли людина рухається. Тоді легені вживають в два-три рази більше повітря»; «Харчування – дуже сильний регулятор здоров'я». Чимало уваги приділяє автор упровадженню в практику методів бібліотерапії, вважаючи, що значення слова в житті людини переоцінити важко. У розділі «Оптимісти живуть довго» автор згадує про зустріч у лікарні з Остапом Вишнею, від якого вперше почув прислів'я: «Сердячись, старіють, сміючись, молодіють».

Боротьба за людське життя, деонтологічна мудрість розкривається й у творах Ю. Щербака, зокрема: в романі «Бар'єр несумісності» (1971), «Причини і наслідки» (1986), повісті «Як на війні», документальній повісті «Чорнобиль». Ю. Щербак порушує проблему морального обов'язку і відповідальності медиків, розкриває таємниці, відомі лише фахівцям у галузі радіології, розповідає хвилюючі події життя героїв. Водночас автор обґрунтовано описує анамнези хвороб, нові підходи в медицині.

Слово повинне озброювати, а не роззброювати. Не завжди корисно читати книги, в яких описується аналогічна хвороба пацієнта, іноді потрібно відволікти його від конкретного діагнозу, спрямувати його думки в інше русло. Книги треба добирати так, щоб підтримати зацікавленість до життя, віру в одужання.

Твори Остапа Вишні, Дмитра Білоуса, Павла Глазового викликають сміх, позитивні емоції. Слід пам'ятати, що оптимісти живуть довго. Отож, правильно дібрана книга не менш важлива, ніж правильно дібрані ліки. Особливо цінними є сміх і радість, які приносять веселі книги хворим дітям. Поліпшенню психологічного стану сприяють казки та колискові пісні. Відповідно, основні завдання, заповіді бібліотерапії – не нашкодь, допоможи, розвивай!

Слушною є думка про те, що хворобі легше запобігти, ніж її лікувати. Тому організація флешмобів, тематичних виховних годин поглиблює знання студентів, привертає увагу молоді до проблем сучасної медицини. Це уже сьогодні формує професійну компетентність, моральні якості, вміння зарадити людині, навички спілкування з пацієнтами. Дуже важливо для студентів медичних закладів у процесі вивчення та удосконалення мови знайомитися із творчістю митців, які порушують деонтологічні проблеми. Це дає можливість підвищувати гуманітарний рівень знань і сприяє глибокому осмисленню професійних обов'язків.

Висновки. Особливості медичної деонтології студенти медичних закладів опановують під час вивчення клінічних дисциплін, але важливо говорити про це повсякчас, на заняттях української мови та літератури, світової літератури, під час проведення тематичних виховних годин, флешмобів. Це поглиблює знання студентів, привертає увагу молоді до проблем сучасної медицини.

Основний принцип моралі медичного працівника – це гуманізм. Ще Гіппократ писав: «Хворому лікар – батько, здоровому – друг». Щастя людини невіддільне від здоров'я. Першорядний обов'язок лікаря зумовлений цінністю здоров'я і життя людей. Медик повинен не лише сумлінно виконувати свої обов'язки щодо хворого, але й боротися за фізичну досконалість і психічне здоров'я пацієнтів, проводити профілактичну і санітарно-просвітницьку роботу, зберігати лікарську таємницю, надавати медичну допомогу хворому незалежно від його національної та расової належності, політичних чи релігійних переконань. Лікар повинен пам'ятати, що головний суддя на його професійному шляху – совість.

Література

1. Амосов М. М. Роздуми про здоров'я: пер. з рос. Київ: Здоров'я, 1990. 168 с.
2. Бейлін П. Ю. Повістки зі мною, лікарю: повісті; есе. Київ: Дніпро, 1982. 564 с.
3. Грицак Е. Н. Популярная история медицины. Москва: Вече, 2003. 464 с.
4. Касевич Н. М. Медсестринська етика і деонтологія: підручник. 3-тє вид., випр. Київ: ВСВ «Медицина», 2013. 200 с.
5. Проблеми медичної деонтології в художній літературі: навч. посіб. / укл.: Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, І. І. Жебка та ін. Київ: Нац. мед. ун-т ім. О. О. Богомольця, 1999. 264 с.
6. Назар П. С., Віленський Ю. Г., Грандо О. А. Основи медичної етики. Київ: Здоров'я, 2002. 344 с.